

Харлан О.В. Новогригорівська слобода на річці Самоткань // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2010 рік. – Дніпропетровськ, 2009. – С.256-258

1780 р. засновано слободу Григорівку (Новогригорівку) (сучасне місто Верхньодніпровськ). (230 років від дня заснування).

Новогригорівська слобода на річці Самоткань.

Історія виникнення та розвитку поселення, що розташовувалося у межах сучасного міста Верхньодніпровська у більшості відома з часів затвердження у колишньому Запорозжжі Російської імперської влади.

Хоча, усі сучасні автори вказують, повторюючи слова відомого дослідника краю Феодосія Макаревського, що «..в цій місцевості, у 1640 та 1655 роках, ...у вишневих садах і у мигдалевих гаях, була чудово влаштована маєтність польського дозорця (про це розповідав ще Л.Г. де Боплан – О.Х.)», далі цих фраз справа не йде, бо нажаль, містобудівна спадщина Дніпропетровщини козацької доби майже не була засобом наукових досліджень, тому в літературі, присвяченій вивченню архітектури та містобудування різних регіонів країни, історичні поселення на теренах Дніпропетровська – це велика біла пляма.

Де саме знаходилася вказана маєтність, заснована ще за часів Запорозької Січі, а можливо й раніше? Яку територію воно займало у різні періоди свого існування?

З історії Українського Півдня добре відомо, що Дніпровський водний шлях формував природні кордони системи розселення, притягуючи до себе велику кількість народу. Дніпро завжди був найбільш пошуканим шляхом, переселенців, які активно залюднювали та освоювали землі Надпорожжя. Не стали винятком і території сучасного міста Верхньодніпровська.

З високого правого берега Дніпра розкриваються простори заплави і протилежних надзаплавних терас лівого берега. В цьому ж місті до Дніпра впадала невеличка ріка Самоткань. Найвірогідніше, саме на місці злиття цих річок і було збудовано укріплену маєтність польського дозорця, оскільки річка – це і джерело води, і торгівельні й транспортні шляхи і на сам кінець природна оборонна межа. Так, важко казати про її зовнішній вигляд, але добре ясно що розташовуючись поодиноким в степу, потрібно бути добре захищеним від нападу ворогів.

Садиба про яку йшлося вище, була посилена земляним або дерево-земляним укріпленням. На теренах Вольностей Запорозьких це була давня традиція, тому будівництво укріплень в козацькі часи було справою новою, вочевидь, тільки в сенсі теоретичних розрахунків планів та профілів валів і ровів з урахуванням вимог ведення прицільного вогню того часу.

Для подібних укріплених садиб вибиралися спеціальні місця, найважливіші в стратегічному значенні (найчастіше такі садиби мали вигляд невеличкого прямокутного чи квадратного редуту, у якому розміщували всі

необхідні споруди), розташовані на головних шляхах. Пізніше, ці «фортифікації» ставали важливим компонентом громадських центрів для майбутніх поселень, які розросталися навколо них.

Той же Феодосій Макаревський вказує, що «...у 1680 – 1690-х роках тут сиділи вже у зимівниках запорожці...». Більш за все козаки розміщували свої зимівники неподалік від старої укріпленої садиби, вона до речі могла слугувати для захисту та укриття під час ворожих нападів. Самі ж зимівники розташовувалися в затишних низинних місцях, у гирлах урочищ та ярів, ближче до води. Правий берег річки Самоткані добре підходив для розміщення запорозьких помешкань. Деякі зимівники являли собою невеличкі укріплення з тими ж ровами та валами.

Як відомо, після зруйнування Січі, уся територія по річці Самоткані відводиться під рангову дачу князю Г.Потьомкіну. Князь заснував слободу Григорівку й населив її «сімейним та осілим» людом. У 1782 році, при складанні загального народного перепису в слободі, до списку внесено 415 мешканців (226 чол. та 189 жін. статі). Старі запорожці ж, або пішли за Дунай, або доживали у «новоствореній» слободі.

Нові помешкання розташовувалися тепер саме на місцях колишніх зимівників, єдине що більш щільно. Таким чином створювалися окремі кутки майбутнього міста. Важко зараз щось казати про територію і містобудівні властивості слободи Григорівки 1780-х років, оскільки поки не виявлено архівних матеріалів та не проведено археологічних досліджень, що дають можливість відтворити планувальну систему поселення кінця XVIII ст.

Поселення Григорівка, як і більшість поселень на даній території, було приводимим. При цьому на вибір ділянок вплинула спеціалізація господарської діяльності населення, орієнтована переважно на садівництво та землеробство.

Нарівні з річками та рельєфом на процес формування даного поселення суттєво впливала транспортна мережа, оскільки в картографічних джерелах добре простежуються дороги. Поселення можна назвати придорожнім, бо транзитний шлях пролягав через нього. Ще у сер. XVII ст. Боплан прямував саме шляхом, що тягнувся вздовж Дніпра і проходив через річку Самоткань, на ньому ж розміщувалася укріплена садиба польського дозорця.

Саме по цьому шляху, пізніше прокладено сучасні вулиці й збудовано у XIX ст. міст через Самоткань (в цьому місті дуже зручно й повільно підіймався рельєф правого берега Самоткані). На протилежному боці Самоткані розташоване більш давнє поселення – Пушкарівка, вказаний шлях проходив і через нього.

В 1785 році Григорівську слободу названо державною військовою й призначено для поселення відставних сімейних військових. Після чого через два роки «від річки Бугу в окрузі Пушкарівську, до річки Самоткань, у нову слободу Новогригорівську...переведено на поселення більше двохсот сімейних відставних різних чинів людей». Мова, як бачимо йде про поселення на новому місці, таким чином слобода Григорівка розташовувалася вздовж річки Самоткань, а Новогригорівська слобода десь

поруч, недалеко від існуючої (можливо трохи вище по рельєфу, як раз де зараз існує сучасний центр Верхньодніпровська).

Поки що локалізувати місцезнаходження старовинної слободи (прив'язати до сучасної топографії) проблематично в наслідок відсутності джерел. Що стосується відомих на сьогодні картографій, то як згадувалося на самому початку, усі вони належать до XIX ст. Саме їх можна досить точно співставити з сучасними мапами й отримати цікаві висновки щодо архітектурно-містобудівних особливостей поселення.

Після зіставлення писемних та іконографічних матеріалів набагато полегшується локалізація та дослідження слобод Григорівки та Новогригорівки. Виникає потреба археологічних розвідок центральної частини міста Верхньодніпровська. Для локалізації місцезнаходження решток фундаментів дерев'яної та цегляної церков, й окремих споруд храмового комплексу, доведеться досліджувати місце сучасної садиби школи №1, а також північної сторони вул.Яцковського, навпроти перехрестя з вул. К.Лібкнехта.

Важко на даному етапі досліджень вести розмову про архітектурні властивості споруд слободи, але за допомогою ретельного археологічного дослідження решток фундаментів, колишніх місць майданів стане можливим професійно реконструювати зовнішній вигляд не тільки старовинної церкви, а й інші давні споруди козацького поселення. Розкопки, вивчення архівних матеріалів допоможуть встановити планувальні та архітектурні властивості центральної частини колишніх слобод: храму, місця поховань навколо церкви, розташування залишків інших споруд й повернути нащадкам сторінки рідної історії, що нещадно стираються з поверхні землі навіть зараз.

Олександр Харлан.

*Стара Свято-Успенська церква у м. Верхньодніпровськ.
Малюнок Харлана О. за архівними матеріалами XIX ст.*

Література:

Городские поселения в Российской империи. Т.І. – С.-Петербург, 1860. – С. 143-145.

Феодосій Макаревський. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII ст. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – С.371-375.

Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: УРЕ, 1969. – С.172.

Голяк М.О. Верхньодніпровськ: Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1980. – 136 с.

Місто краси над Дніпром: До 200-річчя міста Верхньодніпровська: Бібліографічний покажч. Літератури / Скл. Карнаух С.Г. та ін. – Верхньодніпровськ: Б.в., 1979. – 38 с.

Кавун М. Верхньодніпровську – 225 // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2005 рік. – Дніпропетровськ, 2004. – С.163-166.